

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – 190
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

РОЗДІЛ III ІСТОРІЯ МОВИ ТА ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.16'373

Неля Мандрик

ЛЕКСИКА СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН

У наш час розквіту і збагачення духовної культури слов'янських народів зростає інтерес до шляхів її розвитку і до її найдавніших, захованих у глибинах віків джерел. Давня історія відкриває єдині для всього слов'янства спільні корені в мові, у матеріальній і духовній культурі, і ця прадавня незаперечна спільність була і є могутнім фактором братерського єднання слов'янських народів.

В історії духовної культури давніх слов'ян, як і в загальній їх історії, кількість наших знань зменшується із заглибленням у старовину. Особливо це стосується часів дослов'янської писемності. З прийняттям християнства слов'янські країни виявилися втягненими у сфери впливу греко-православної або римсько-католицької церкви і державності. З'являються пам'ятки, і тому цей час вивчений значно краще, ніж період попередній.

Деякі відомості про духовну культуру слов'ян дохристиянських часів, крім слов'янських пам'яток, подають пам'ятки народів з давнішою за слов'янську писемною традицією – грецькі, латинські, арабські та ін. Важливими джерелами знань про неї є археологія, етнографія, фольклор, а також мова (лексика).

Сукупність дохристиянських уявлень про навколишній світ і місце людини в ньому, вірувань, пов'язаних з ними звичаїв і обрядів, прийнято називати язичництвом.

Інтерес до проблематики слов'янського язичництва виявляло чимало видатних учених. Серед них були І.І.Срезневський, В.І.Даль, О.О.Потебня [1], О.М.Афанасьєв, Д.К.Зеленін, М.Ф.Сумцов, Л.Нідерле, К.Мошинський. У наш час плідно працюють у цій проблематиці В'яч.Вс.Іванов [2], В.М.Топоров [3], О.М.Трубачов [4] та ін.

Різнобічно досліджує слов'янське язичництво академік Б.О.Рибаков. Його нещодавно видана книга “Язычество древних славян” (М., 1981) може розглядатися як своєрідна енциклопедія в цій галузі. Тут широко використані свідчення давніх пам'яток, дані археології й етнографії, фольклору, народного мистецтва, мови.

Слід підкреслити, що саме такий комплексний підхід до вивчення тих чи інших питань і аспектів слов'янського язичництва характерний для більшості його дослідників. Так, О.О.Потебня плідно поєднував лінгвістичний аналіз з досконалим знанням народної творчості й етнографічних реалій. Широко залучаються фольклор і матеріали етнографії не тільки слов'янських, а й неслов'янських народів у монографії В'яч.Вс.Іванова і В.М.Топорова “Исследования в области славянских древностей” [1: 344]. Високу

результативність урахування екстралінгвістичних даних при етимологізуванні демонструє О.М.Трубачов [4: 416]. Для поєднання лінгвістичного аспекту з етнографічним новий матеріал здобуває в експедиціях М.І.Толстой.

Академік Б.О.Рибаков проголошує якнайповніше використання всіх джерел обов'язковою і незаперечною основою дослідження язичництва: “Немає потреби повторювати, – зазначає він, – що концепція історії язичництва могла скластися тільки на основі комплексного вивчення даних усіх письмових джерел, етнографії, фольклору, епосу, народного мистецтва, археології, лінгвістики” [5: 7].

Спільними зусиллями вчених різних галузей науки про людину і суспільство для вивчення слов'янського язичництва зроблено і багато і мало. Багато – бо є спроби накреслити загальну картину його еволюції і прояснити окремі деталі, мало – бо язичництво є практично неосяжним морем, і якими б серйозними не були тут здобутки, їх вага порівняно з невідомим буде незначною. Отже, усі шляхи до пізнання духовного світу слов'ян дохристиянських часів повинні бути випробувані і всі джерела максимально використані.

Мова – одне з найважливіших і найнадійніших джерел вивчення слов'янського язичництва. Адже в слов'янських мовах, як і в усіх інших, є досить велика кількість слів, які виникли багато сотень, а то й тисяч років тому, і кожне з цих слів несе певну інформацію про час, коли воно з'явилося. Відомо, що нові слова або запозичаються з інших мов (і тоді вони можуть інформувати про ці мови), або виникають з елементів, наявних у даній мові, і в такому разі з добору тих чи інших елементів можна зробити деякі висновки про рух думки людини, що утворила слово.

О.О.Потебня зазначав, що “слово виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак, саме ту, яка уявляється... найважливішою” [1: 1]. Отже, зв'язки між словами (основним і похідним) відбивають зв'язки між уявленнями (пор. рос. *гореть* – *горе* – *горький*).

Однак встановлення спорідненості між давніми словами – нерідко досить складна справа. Первісні зв'язки можуть бути затемнені і суттєвими змінами в семантиці, і різноманітними чергуваннями в матеріальній частині слова, метатезами, гаплогіями, змінами за аналогією тощо. На перешкоді встановленню зв'язків між словами стоїть іноді й невміння дослідника визначити мотивацію називання через незнання реалій і багатьох особливостей життя і побуту.

Не дивно, отже, що серед етимологій є чимало сумнівних, а частина слів взагалі не піддається етимологізуванню. Зменшенню гіпотетичності етимологій, висвітленню походження багатьох так званих “темних” слів може сприяти розширення кола залучених відомостей, що проливають світло на реальні умови, у яких виникло те чи інше слово. Дані суміжних гуманітарних наук, насамперед етнографії, ставлять етимологів на більш міцний науковий фундамент, нерідко дозволяють по-новому подивитись на відомий мовний матеріал, запропонувати вірогіднішу етимологію або підкріпити додатковими аргументами існуючу.

Використання даних етнографії, урахування можливих асоціацій між уявленнями давніх мовців, а отже, і між словами в їхній мові особливої ваги набувають при етимологізуванні слів, пов'язаних з духовною культурою слов'ян-язичників, зокрема з їхнім світосприйняттям і світорозумінням. Здобутки етимології, зі свого боку, можуть бути корисними і для етнографії, і ще більшою мірою для вирішення деяких питань давньої історії, зокрема історії духовної культури. “Без аналізу язичництва, – підкреслював акад. Б.О.Рибаків, – ми не зможемо зрозуміти ідеології слов'янських середньовічних держав, і зокрема Київської Русі” [5: 2].

Етнографи засвідчують надзвичайну стійкість язичницьких уявлень і вірувань. Залишки їх живі ще й досі в частини населення у вигляді забобонів, прикмет, повір'їв тощо. У ХІХ – на початку ХХ ст. на східнослов'янському ґрунті відзначалися більш чи менш виразні сліди таких давніх культів, як культ предків і культ вогню, сліди різних вірувань, пов'язаних з тваринами (вовком, ведмедем), птахами (вороном, півнем), рослинами тощо — і це незважаючи на те, що від самого хрещення Київської Русі князем Володимиром (особливо в перші століття християнізації) церква вела непримиренну боротьбу з язичництвом у всіх його проявах. Багато в чому церковники досягли успіху: чимало важливих елементів слов'янського язичництва зникло (у першу чергу те, що відбивало дохристиянську державну ідеологію або діяльність волхвів), але чимало в тому чи іншому вигляді дожило до наших днів (переважно це моменти, що характеризували сімейний селянський побут, його обрядовий бік). Ці консервативні традиції у віруваннях, звичаях, обрядах, які живуть не одне тисячоліття і в минулому пронизували весь самотутній народний побут, не могли не знайти відображення в мові. Сліди їх значно численніші, ніж ми зараз уявляємо.

Серед слів, які можуть бути об'єктом уваги у зв'язку з вивченням слов'янського язичництва, доцільно розрізнити дві групи:

1) слова, що відбивають поняття, прямо і безпосередньо пов'язані з язичництвом (рос. *волхв, волхвовать, навь, водяной*, укр. *лісовик, домовик* і под.).

2) слова, що свідомістю сучасних мовців не асоціюються з язичницькою давниною, хоча за походженням колись уходили в коло відповідних понять (рос. *хороший, здоровый, бабочка, врач*, укр. *весілля, кувати, треба* та ін.).

Якщо першу групу становить досить обмежена кількість слів (хоча не виключається можливість дальшого її поповнення – з уточненням етимологій деяких слів), то другу дуже важко, якщо не неможливо, окреслити навіть приблизно: чимало слів давнього походження при ближчому розгляді виявляються більшою чи меншою мірою семантично близькими до сфери язичництва (для деяких з них таке зближення може бути хоч і давнім, але вторинним нашаруванням на первісну семантику).

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Харьков, 1914. – С. 1.
2. Иванов В'яч.Вс. К истории древних названий металлов в южнобалканском, малоазийском и средиземноморском ареалах. – В кн.: Славянское и балканское языкознание. – М., 1977. – С. 3-27; Иванов В'яч.Вс., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. – М., 1974. – 344 с.
3. Топоров В.Н. К древним балкано-балтийским связям в области языка и культуры. – В кн.: Первый симпозиум по балк. языкознанию: Антич. балканистика. – М., 1972, – С. 34-56; Топоров В.Н. О происхождении нескольких русских слов (к связям с индо-иранскими источниками). – В кн.: Этимология, 1970. – М., 1972. – С. 21-45.
4. Трубачев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции). – М., 1966. – 416 с.
5. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981. - 611 с.

Summary

The article deals with the problem of the theoretical basis of the Slavonic languages analysis as the source of the ancient culture studying. It is given word-groups, which are the objects of studying of the ancient Slavonic culture.

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв'язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супідрядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перфоматив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов'янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов'ян	70
---	----

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об'єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідіостилію Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сміслового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв'язності та дискретності	132
<i>Хом'як О.І.</i> Принципи ідіостилістичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
Євтушок О.М. Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
Мазяр В.П. Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
Ковальчук Н.П. Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
Лещенко Г.П. Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
Хом'як І.М. Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
Войцешук Л.А. Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
Олексієвець Л.С. Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою

Рівненського державного гуманітарного університету

(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12

Рівненський державний гуманітарний університет

(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.

Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.